

Kántor Lajos

Golyószórásban

(Szilágyi Domokos, közelből)

1956-ban, de még jóval október 23. előtt megjelent, korszakos súlyú kötetét, a *Kézfogásokat* Illyés Gyula ezekkel a sorokkal kezdi:

*Két hegy között, ha nyitott a terep
s golyószórásba kerül a sereg,*

*de csak vonul, mert nincsen útja más
– s most célja sem – csak az a vonulás,*

*így jöttem, hoztam azt a csapatot,
aki a szándékaimmal vagyok,*

*aki hű eszményeimmel, konok
gondjaimmal egy s mégis száz vagyok:*

*ember, kinek a bolygók tere szűk,
magyar, ki már magyar csak mindenütt*

(a folytatásban a világhíró és a pusztafi fölemlgetése következik, a „*lomb–domb ifjúság*” és a sajtó sebek, „*vércsorgásuk e buzgó verssorok*” metaforája s a szenvedéssel szembeállított talpra állás, a buzdítás: „*ti se féljetek!*”).

És van egy Szilágyi Domokos-vers (időben történő elhelyezéséről majd később), a *Golyószórásban* – amiben nincs szó seregről vagy csapatról (csupán egy elődről: Balassiról, azaz Balassáról), de arról sem, hogy „*ti se féljetek!*” Íme, ahogy Szilágyi, a magányos költő éli meg, „*pórázon*”, golyók sűrű szórásában a napjait:

*Nincs pajzsom, páncélom, vasingem
körüldongnak a golyók engem,
körülm a szavak, a szózatok,
a májig-veséig hatók –
és védtelen a test s a jellem
a zuhogó frázisok ellen;
mint combjából a vért Balassa,
kell hogy a lélek elfolyassa,
ami kis élet, e mihaszna
belé szorult –*

*póráz a lelken
(mely istenségtől beleverten?),
szoros a száj, rövid a póráz –
golyók, golyók, sűrű a szórás;
úgy látszik, ily kötést kötöttem,
két part között, én, kikötöttem.*

Ha a *Golyószórásban*-nak köze van Illyés Bevezetőjéhez a *Kézfogásokból*, csak mint ellenvers jöhetne szóba. Nem tudjuk (eddig legalábbis), hogy mikor keletkezett. Szilágyi Domokos életében – vagyis 1976-ig – kötetben nem jelent meg, a Nagy Mária által összeállított, Csiki László gondozta „hátrahagyott versek” közt, a *Tengerparti lakodalomban* (1978) nem található, ugyanabban az évben, a Dávid Gyula szerkesztette „összegyűjtött versek”, a *Kényszerleszállás* viszont az 1956 és 1976 közé helyezett „kiadatlan versek” elején, negyedikként közli. (Annak idején, a kötet bevezető tanulmányában, *A költő játékaiban* nem figyeltem föl rá.)

Mielőtt megpróbálnánk mai (2008-as) ismereteink szerint értelmezni az állítólag 1963 és 1965 közt írt Szilágyi-verset (a 2006-os, budapesti „összegyűjtött”-ben a csak névroken Szilágyi Zsófia Júlia helyezte el a „Versek 1963–65” fejezetben) – érdemes idéznünk Csiki Lászlónak a *Tengerparti lakodalomhoz* írt utóhangjából: „Halála bizonyosságával sem tudom: gép volt-e avagy szent? Talán egy nem-létező istentől beprogramozott szerkezet. Megfoghatatlan, azaz teljes és zárt volt. Azt hittem, ismerem, s most sem tudom az ellentétével pontosabban, mint általánosságokban megfogalmazni: Szilágyi Domokos volt rajtunk a seb, melynek kapuján a mindenséggel kerültünk lázító kapcsolatba, vérünk elvesztése árán.” És még egy fontos mondat Csiki értelmezéskísérletéből: „Sokakat – akik szerették is – megfélemlített és felháborított szelíd lénye, talán éppen azzal, hogy abba a minden-egészbbe tartozott, mely mégsem más világ, hanem ugyanez, számunkra mégis érthetetlen: elérhetetlen – és tőle függünk, általa, kénye-kedve szerint érthetjük talán...”

Azt gondolom, innen lehet folytatni, továbbgondolni – kiegészíteni vagy (részben) helyesbíteni – Pécsi Györgyi már-már önkínzó, kétségtelenül igényes tanulmányának kérdésselvetését (*Az értelmezés zavarai*. Forrás, 2008. 6. sz.), Szilágyi Domokos „átláthatatlannak” nevezett költészetét ismételten megpróbálni átlátni, legalábbis újabb adatokkal, összefüggésekkel magyarázni. Nyilvánvalóan arról az új helyzetről van szó, amikor már napvilágra kerültek bizonyos titkosszolgálati iratok: nem csupán egy bizonyos, 1956. december 26-án felvett kihallgatási jegyzőkönyv, amely Szilágyi Domokost az „ellenforradalommal” szolidarizáló bolyais diákként bélyegzi meg, majd az ő szekus kihallgatásáról szóló 1957. május 18-i följegyzés, hanem a Szilágyival azonosítható Balogh Francisc jelentései is. Az ötvenes évek végéről és az 1963 és 1965 közötti időszakból különböző megfigyeltek dossziéiban található iratok valóban felkavarták az irodalmi közvéleményt – érthetően Pécsi Györgyit is mint Sz. D. költészetének tisztelőjét –, és ezek a hullámok nem múltak, nem múlhattak el. De én is azt gondolom, amit Pécsi Györgyi *Forrás*-beli tanulmányában így összegezte: „Szilágyi Domokos teljes jelenléte – költészete és életének tisztázatlan, s valamennyi részletében immáron örökre tisztázhatatlan pontjaival, legendájával és legendafoszlataival együtt – szimbolikusan megjeleníti a kort.” Biztosan állíthatjuk, hogy ez így van, tehát a kort kell megidézni. A részletekről, az okokról, nem utolsósorban pedig Pécsi Györgyi elkeseredett irodalomtörténeti általánosításáról pedig vitatkozni lehet, sőt úgy vélem, vitatkozni kötelességünk.

Pécsi Györgyi korszakhatáráról beszél a Szilágyi Domokos személyét ért leleplezések kapcsán, „*tisztázatlan és tisztátalan múltképzetünk*” revízióját tartja időserűnek. Ami eddig volt, azt szinte romantikusan jellemzi: „*A Mohács óta pusztá léteért küszködő magyarság*

megmaradáshítét, a nemzet leghívebb önismeretét és nemes eszményeit századokon át a magyar irodalom öntötte formába. Irodalmunk temploma szentélyekből, szent szavakból épült, és abból az áthagyományozódott tudásból és tapasztalatból, hogy a művekben megvallott eszmény és a költő élete tökéletesen egybevág.” Nos, Szilágyi Domokos lírája – leszámítva a hangpróbák időszakát – egészében vitatkozik a szentségek, bármilyen szentségek fetiszizálásával. A legélesebben, a legkegyetlenebbül, adysan, a *Magyarok* című, 1974 nyarán Kolozsvárt írt versében. (Néhány sor innen, emlékeztetőül: „s hogy aszongya: »hajh, azelőtt«”; „cigány egy nép, nem tesz, csak jajgat, / hogy ez s az eladta magát, / és az s ez el fogja előbb- / utóbb.”). De a „művelt”, modern – nyugati – világ sem sokkal jobb, tessék csak újraolvasni például a *Haláltánc-szvitet* vagy a *Kényszerleszállást*. Vagyis nem arról van szó, hogy „*Nem vagyunk oly gazdagok, sem nagy nép nem vagyunk*” – ahogy Pécsi Györgyi érvel, és ezért kell megtalálnunk „*az esendőséghez társuló fogalmainkat is*”, hogy aztán érvényesen tudjunk beszélni „*a mi erősen szennyezett környezetünkben*”.

Valószínűleg inkább azt mondhatjuk, hogy ez a valóban erősen szennyezett környezet megjelenési formáiban más (részben más), mint a korábbiak voltak – és ezt kell minél teljesebben, minél mélyebben megismernünk. Például abban a „golyószórásban”, amelyet Szilágyi Domokos élt meg, és amellyel szemben védtelennek bizonyult a test, sőt – bizonyos években – a jellem is, bár ezért bizonyára (önmagának) keményen megfizetett. Versben tanúskodik erről, nem kímélve magát (idézetek összeválogatásával tévéfilmben is próbálkoztak már) – az 1956 után vele történtek közvetlen (prózai) megvallását azonban nehezebb felkutatni. Adalékaink néhány ponton árnyalhatnak azon a képen, ami Pécsi Györgyi *Forrás*-beli tanulmánya alapján rögzülhetne az olvasóban.

Milyen ember volt Szilágyi Domokos? Hétköznapjairól, tanulóéveiről (főképpen a középiskolaiakról), anyagi gondjairól, írói pályája alakulásáról, családi életéről, betegségeiről számolnak be azok a levelek, amelyeket Szisz (a családban: Domi) hűségese gyakorisággal küldött haza szüleinek és testvéreinek, negyed századon át. Komáromban élő pszichológus öccse, Szilágyi Kálmán közel 300 levélből álló gépiratgyűjteményt bocsátott rendelkezésemre a 2008. júniusi budapesti könyvnapokon, kommentárjaival, emlékeivel kiegészítve; ez a gazdag dokumentumanyag, akár e családi koncentrációban, akár kiegészítve (és tekintélyes könyvvé duzzasztva) a barátoknak küldött sok-sok levéllel – amiből újabb mutatványt válogattunk *A költő (régí és új) életei* 2008-as kötetében –, kiadásra vár. Addig is tallózzunk egy keveset belőlük, annak jellemzéséül, hogy milyen volt a fiatal Szisz „*belügyi helyzete*”, amiről például tizenöt évesen keserű humorral számol be, Szatmárnémetiből:

Hivatalos másolat az 1953. november 15-én vasárnap du. 4 h 12' 33" – 4 h 60' 12" időpontok között kelt hivatalos átiratról Sz. Domingo állam kormányától Sz. Karujfalvia állam és csatlós autonóm kötelek-államai kormánya számára. [Sz. D. apjának nevére, Szilágyi Károlyra történő utalás a Karujfalvia.]

Copia copirandum:

Kedves Szüleim és Testvéreim!

A f. hó 18-án kelt csomagot, mint az azelőttit (a fogkefetartómat) és az azutánit (a kenyereset) megkaptam.

Társadalmi és gazdasági, vmint politikai helyzet:

Mint M.F.L. [Magyar Fiúliceum] IX./A osztályának első és egyben él-tanulója, remélem, nem szolgáltatam okot tanulmányi előmenetel szempontjából haragra. Ígérem, hogy ezt a vonalat tartani fogom az utolsó csöpp vérig. Remélem, hogy a MFL kormányzóságának hivatalos jegyzékét megkapták a fent említett államok kormányai:

Gazdasági helyzet: tandíjam 0,000.000 lej. A tandíj megállapításánál közrejátszottak a következő okok:

- a) származás
- b) tavaly év végi bizonyítvány
- c) tavalyi magaviselet
- d) közép- és főiskolás csatlósállamok száma
- e) évi jövedelem
- f) vagyoni helyzet

Pionírinstruktor vagyok, mint már írtam, melynek örömei közül, azt hiszem, elég megemlíteni a múlt vasárnapi 8 órás szemináriumot. Szombaton megnéztem a „Hamletet” az egyik osztálytársál-lam kormányától felvett 3 lei kölcsön segítségével, 0%-s kamatra.

Kulturális helyzet: tanulok olaszul. Eddig vettem a névelőt (dell'articolo), a főnevet (il sostantivo), főnévragozást (declinazione), gyűjtőfőneveket, a bírni (németül haben = avere) segéd-igét, a lenni segédigét (sein-essere) ragozása jelen, múlt és jövőidőben, vmint a gyűjtőfőnevek rago-zását. Nagyon szép, dallamos nyelv az olasz, nagyon könnyű és kifejező.

Belügyi helyzet: nagyon megörültem a csomagoknak, nagyon alkalmas időpontban érkeztek. A kenyérmek nagyon örülök, mert amit itt adnak, elég vacak. Sokszor adnak puliszkát, amit 65 % korpából és 45 % lisztből főznek. Sokszor adnak karalábét, káposztát (reggel: tea, délben: káposz-ta hús nélkül, este szintén káposzta – ilyen is volt 3 hétig minden nap). Változatosság kedvéért káposztáskocka (ma délben is).

Egy későbbi, még ugyancsak szatmári levélben (1955 januárjában) a kapott csomag (szalonna, sütemény) megköszönése után előadja „nagy kérését” – „tulajdonképpen nem is olyan nagy”, teszi hozzá –, könyökvédőket kér hűgától. A tevékenységi beszá-molóban pedig szó van fizika köri előadásáról (Az anyag), előkészületeéről az irodalmi körre, Vörösmarty halálának centenáriuma, csillagászatról, Byron Don Juanjáról, egy elküldendő Eminescu-kötetről, valamint az IMSZ (Ifjúmunkás Szövetség)-gyűlésről. Szilágyi Kálmán e korszakbeli Domi-leveleket kommentálva írja: „Az etikettet már ekkor, kamaszkorában alárendelte saját etikájának. Az Erdélyben általánosan »kötelező«, hölgyeknek kijáró kézsókot, édesanyánk megbotránkozására, megtagadta. Egyébként nagyon udvarias, szerény, és ha kellett, alázatos, tiszteletudó volt. Az iskola és a bentlakás minden művelődési, ismeretterjesztő tevékenységében részt vett. A lánylíceummal közösen tartott »elvtársi összejöveteleken« ő volt a konferanszié, a »hoppmester«. Kilenc- és főleg tizedikes korában magyarórát tartott nyolcadiko-soknak.” Szigligeti Csikósának iskolai előadásában a főbíró alakította, osztályfőnöke szerint egyenes tartása és szép, bár halk beszéde hatásos volt. A hétvégeken eljárt a református templomba. „Az otthonról hozott puritán, vallásos nevelés ekkor még meghatározta világnézetét, életszemléletét.” Szülei azt szerették volna, hogy Domi az orvosi egyetemet vagy a teológiát válassza. „Végül úgy is indult útra, hogy Marosvásárhelyre utazik felvételizni az orvosi egyetemre, de útját megszakította Kolozsvárott, ahol az Utunk irodalmi hetilap megjelentette néhány versét, és így aztán ott ragadt felvételi vizsgát tenni a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom és nyelv szakára.”

A kolozsvári, majd a bukaresti – és a nagyjából kórházi kezelése miatt vállalt marosvásárhelyi – idejéhez kapcsolódó eseményekről kell részletesebben szólni, az „átlát-hatatlan” valamelyest átláthatóbbá tétele érdekében – a levelek, illetve újabban hozzáfér-hetővé vált emlékezések alapján. A kulcs-pillanat egyértelműen 1956 októbere, Szisz ekkor a Bolyai másodéves diákja. Az 1956. november 16-án szüleinek és testvéreinek küldött részletes beszámoló az egyetemen, illetve Kolozsvárt történelekről cenzurális okokból nem kerülhetett be A költő életei első, 1986-os kiadásába, a Ki vagy Te, Szilágyi Domokos? kötetben idéztem belőle a legfontosabbakat (Bp., 1996) – Szilágyi Kálmán innen idézi, megjegyezve, hogy „az 1956-os levelek egy része hiányzik a családi levelesládából”. Azoknak a napoknak-he-teknek a rekonstruálása a Szilágyi Domokos-életrajzban továbbra is hiányos. „Az utóbbi két

hétben fölfordult az egész Bolyai” s a diákotthonok és az egyetemi épületek körül cirkáló géppisztolyos járőrök, ezt megelőzően pedig a házsongárdi író-sírok végigjárásának levélbeli leírását kiegészítő kortársi emlékezők mindenestre lényeges adalékokkal szolgálnak – a titkosszolgálati iratokat valószínűleg megelőző napokból. Szilágyi Kálmán írja le a következőket: „Az egyetemi ős, a magyarországi forradalom eseményei miatt, a Szekuritáté kegyetlen megtorló intézkedéseinek jegyében zajlott. Szisz egykori lakó- és alsóbb éves diáktársának, Dohi Árpádnak a Szekuritáté elfogta egy levelét, amelyben az ’56-os forradalmat élte, s a magyarság szebb jövőjéről álmódzott. Úgy a levél íróját, mint a címzettet (Szabó Ibolyát, az akkori amaci pap leányát) súlyos börtönövekre ítélte a forradalomtól rettegő szocializmus. Egyébként Árpit, a forradalmár-gyermeket Szisz nem tartotta tehetségesnek, és csupán ennek állandó erőszakoskodásának engedve fogadta szobatársául. Aki ismeri Domit, tudja, hogy az általa nem sokra becsült emberekhez nem volt kíméletes. Így aztán tényleg el sem olvasta azoknak írását, akikről egyszer meggyőződött, hogy erőszakoskodó tehetségtelenek voltak, vagy egyszerűen nem rokonszenvezett velük. Szobatársa ügyében őt is bevitték a Szekuritátéhoz kihallgatásra, és felelősségre is vonták, hogy miért nem jelentette fel szobatársát. A verőlegények végül kénytelenek voltak szabadon engedni Domit, mert a Dohi Árpit lángoló forradalmár-verséről sem tudott, és nem is tudtak ráfogni semmit.” Szilágyi Kálmán hozzáteszi: „Ugyancsak nagy lelki sérülést okozott egyik legjobb barátja, a festőművészjelölt Páll Lajos letartóztatása és bebörtönzése, valamint egyetemi tanára, a költő Szabédi László öngyilkossága.” (De ez már 1958–1959.)

(Az emlékezőket természetesen ellenőrizni kell. A politikai elitéltek életrajzi adattárában, a Dávid Gyula szerkesztette 1956 *Erdélyben* című, 2006-ban kiadott kötetben szerepel egy Dohy Árpád volt teológus, aki 1940-ben született – ő aligha lehetett Szilágyi Domokos szobatársa 1956 őszén, az egyetemi bentlakásban. Szerepel az 1959. márciusi letartóztatásakor Szatmárnémetiben tanuló diáklány, Szabó Ibolya is, a ref. teológusok csoportjához kapcsolódó per elítélteként. Az adattár szerint Gödöllőn él, gyermekorvosként dolgozik – ő talán tud további felvilágosítást szolgálni az Sz. K. által említett Szilágyi Domokos–Dohi [vagy Dohy] Árpád ügyben.)

Közvetlenebb, fontos tanúvallomás került napvilágra 2008-ban, Varró János könyvének, az *Erdélyi sorsvallatónak* (Korda Kiadó, Kecskemét) a megjelenésével. Varró posztumusz tanúskodása az 1956-os kolozsvári egyetemi történetekben – már-már regényszerű helyszíni jelentései ellenére – aligha hagyható figyelmen kívül a múlt rekonstrukciójában; mindenképp a doktorátusát vezető Szabédi Lászlóról írottak kívánnak alapos számbavételt. De föl kell idéznünk azt is, amit Varró Szilágyi Domokosról jegyzett le. A dátumok természetesen itt sem egyeznek az adattáriakkal, a jelenet mégis valamennyire hitelesnek tűnik (a több mint tíznapos eltérés ellenére: az 1956-os elitéltek adattára ugyanis Várhegyi István és Koczka György letartóztatásának napjaként 1956. november 17-ét jelöli meg, a Kelemen Kálmánét november 18-ra teszi (a festőnövendék Balázs Imre volt az első letartóztatott, a szobrásznak készülők Timnován Viddal együtt, őket már október 25-én letartóztatták). Varró János tehát így emlékezik:

„...Romániában a tömeges letartóztatások már 1956. november 6-án elkezdődtek. Ekkor tartóztatták le az első csoport diákokat a Bolyai Tudományegyetemről is, élükön Várhegyi Istvánnal, Kelemen Kálmánnal meg az alakulófélben levő diákszervezet más vezetőivel. Letartóztatásukról a következő nap reggelén vettem tudomást. Szilágyi Domokos hozta meg a hírt, aki akkor másodéves magyar szakos hallgató volt, s azt is elmondta, hogy a szervezőmunka ezért még nem akad el, mivel ők [?] előrelátóan három vezetőgarnitúrát hoztak létre, hogy ha az egyiket letartóztatják, a másik azonnal a helyébe léphessen. Néhány nap múlva ugyanaz a Szilágyi Domokos leverten surrant be szobámba, s földre süttött szemmel, nagyon halkán közölte velem:

– Tanár úr, mindent tudnak. Tessék nagyon vigyázni. Itt már semmit sem lehet csinálni.

Annyira meglepődtem, hogy csupán annyit tudtam kérdezni:

– Mit tudnak, Domi? (Azt persze kérdés nélkül is tudtam, hogy Szilágyi Domokos kikről beszél.)

– Mindent, tanár úr – mondta a fiú vontatottan –, a legapróbb részletekig – s valami köszönés-félét mormolva kiosont. Magatartása attól a naptól kezdve megváltozott. Szemmel láthatóan került, de elkerülte kollégáit is. A legmegdöbbentőbb azonban az volt, hogy rövid időn belül és minden magyarázat nélkül kategorikusan szakított Várady Emesével, egy igen értelmes másodéves magyar szakos lánnyal, akivel pedig két éven át a legzavartalanabb barátságban élt. 1958 októberében Várady Emesét kizárták az egyetemről meg nem felelő politikai magatartása miatt.”

Varró János (akit majd 1958 augusztusában tartóztatnak le, és hat évet ül börtönben, akárcsak Dávid Gyula és Páskándi Géza) itt alighanem saját történetet kreál Szilágyi Domokos vélt szervezői tevékenységéről („előreláthatóan három vezetőgarmitúrát hoztak létre...”), holott az az elhíhettebb, amit ő írt haza 1956. november 16-án szüleinek: „Ilyenkor az ember négyszer gondolja meg, amíg lépik egyet.” Ezzel a levélbeli önfigyelmeztetéssel cseng össze az is, amit Szilágyi Kálmán így foglal össze, egy 1956. karácsonyi, ajándékkönyvbe vésett ajánlásra emlékezve vissza: „Domi megtanulta az 1956-os eseményekből, hogy egyértelműen lázadó hangon ne szóljon. A nekem adott karácsonyi ajándék-könyvbe, Nagy Lajos Lázadó emberébe a következő dedikációt írta: »Kulinak tanulságul lázadó emberek sorsáról. Erről máskülönben még sokat lehetne mondani. 1956. karácsony« (Aztán meggondolta magát, és folytatta): »Lázadó emberek nem könnyen nyugosznak – még ún. társadalmi átalakulások után sem. Nagy Lajos ilyen volt, próbált becsületet maradni. No, most hagyjuk. 56.dec.25. Domi«” (Sz. K. megjegyzi, hogy bátyja már Kolozsvárról felírta számára az ajánlott irodalomlistájára *A lázadó embert.*)

Hogy számon tartották a Szekuritátén, amit Szilágyi Domokos az évfolyamtársai előtt mondott, arról titkosszolgálati följegyzések tanúskodnak. Az 1957. május 18-i kihallgatási jegyzőkönyv például azt rögzíti, hogy 1956 októberében Szilágyi Domokos nem értett egyet az ellenforradalmi minősítéssel, az elesettek emlékére gyászszalagot hordott kabátja hajtókáján, énekelte a magyar himnuszot és különböző magyar „nationalista” énekeket, ellenséges, szovjetellenes magatartást tanúsított, nem értett egyet Kádár János kormányának programjával; és az ellenséges, nacionalista megnyilvánulásait firtató kérdésekre *A csodaszarvas* és a *Spartacus* című versére utalt. (A jegyzőkönyvek, jelentések összefoglaló ismertetése, magyar fordításban, megtalálható *A költő (régi és új) életei* című kötet utolsó fejezetében.) Varró bizonyára téved abban is, ahogy Szisz és Várady Emese szakítását magyarázza, tulajdonképpen meggyanúsítva Szilágyi Domokost. A „golyószórásban” Szisz föltehetőleg gyengének mutatkozott, ám nem Várady Emese volt az áldozata ennek a gyengeségnek; a valószínűbb az, hogy az elsőéves (nem vele egy évfolyamon lévő!) nagy szerelme megmentéséért vállalta a nemtelen szerepet, az időleges beszervezést – és Várady Emese barátnőjéről, a Páll Lajos menyasszonyának számító Péterfy Irénkéről jelentett, többek közt; Emese pedig az egyetemi kizárással „megúsztá” 1956-os magatartását. Szisz tette (ha így volt) persze nem menthető, de magyarázható. (Minderről sem a családi, sem a baráti levelekben nem hogy említés, de még sejtetés sem található.)

Ami a Bukarestbe költözést illeti: Pécsi Györgyi eldönthetetlennek véli, hogy Szilágyi Domokos az egyetem „félbehagyása” után miért költözött Bukarestbe: „A fővárosi léttel a centrumba való bekerülés vonzotta-e, az érvényesülés könnyebb lehetősége, vagy valóban főleg abból a szűk légkörből lett elege, amelyet Kolozsváron tapasztalt, avagy a tett színhelyéről való egyfajta menekülés motiválta-e döntését. Írói karrier szempontjából nem volt mellékes, hogy a támogatott Bukarestben indul-e pályája valakinek, vagy a helyi, korlátozott autonómiájú centrumban.” (Hasonló jellegű utalása Páskándira eleve téves; Páskándi Gézának a börtön után kényszerlakhelyként jelölték ki Bukarestet.) Nos, mintha itt Pécsi Györgyi a Budapest–vidék komplexumot tekintené érvényes romániai (erdélyi) magyar párhuzamnak, ráadásul pedig a Szilágyi Domokos természetétől idegen karrierépítés kísérletét feltételezi. Véleményem

szerint – és az itthoni nemzedéktársak, kortársak véleménye szerint is – Bukarestben Szisz nyugalmat próbált teremteni magának, elbűjni, ha tetszik, minden fölösleges zaklatás elől. Nem az érvényesülést, hanem a megélhetést – sokáig nyomor szinten! – biztosító pénzes (fordítói, alkalmi szerkesztői) feladatok számítottak fővárosi lehetőségnek; egyébként továbbra is Kolozsvár – folyóirataival, a kiadói (fiók)szerkesztőségekkel, színházzal – volt a magyar irodalmi és művészeti központ a hatvanas-hetvenes években. Naivitás azt hinni, hogy a Magyar Autonóm Tartomány lényegében fiktív léte olyan súlyt adott volna Marosvásárhelynek, hogy ezzel az irodalmi élet súlypontja áttevődött a Maros-parti városba – noha az *Igaz Szó* körül kétségtelenül szerveződött egy irodalmi tábor. Ezzel azonban Szisz csak nagyon rövid ideig ápolt jó kapcsolatokat. Jellemzőbbnek mondható *Bolyai János Vásárhelyütt* című verse (a *Korunkban* közöltük, 1963 novemberében):

*Kis szarka város, lábam nyomát
csókolni érdemtelen:
fojtó köldökszinóroddal végre
hagyj békét nekem!*

Marosvásárhelynek Szisz elsősorban azt köszönhette, hogy az orvosok-barátok ismétlődő-sűrűsödő, szinte megszakítatlan betegségei idején mellette álltak, a kórházban (orvosi szobában) alkotási lehetőséget biztosítottak számára. És itt kell határozottan kiigazítanunk Pécsi Györgyinek egy megjegyzését, amikor az ingázásokat, úzótséget, lelki, alkati nyugtalanságot magyarázva Szilágyi Domokos „*egyszerre valószínűleg fiktív és egyszerre valóságos betegség*”-ről beszél. Aki a leveleket – különösen a családiakat – olvassa, mindegyre beleütközik a kórtünetekbe, a kórházi beszámolókbá (a levélíró asszonyok csak ráerősítenek a veszélyek jelzésére); és ami súlyosbította Szisz állapotát: a nyugtatókat, fájdalomcsillapítókat alkohollal kombinálta.

A *láz enciklopédiája* beszédes kötet cím, a verseskönyv egyik döbbenetes darabja pedig a (*Betegen*):

*A semmiből a fájdalom
üzenget, kése torkomon,
alvásból ébrenlétre és
ébrenlétről öntudatlanba
üldöz, nincs út, menekülés
előle, riogat magamra,
gyarlóságomra; oly esendő
s óvnivaló és cudarul
érzékeny testem tántorul*

Évekkel a választott vég előtt, ugyanitt írja le:

*hisz a halált is önmagam
seb-életén kellett tanulnom; –*

Ekkor a (sokadik) számvetést követően még biztatja magát, a végletekből nem von le végleges-végzetes következtetést:

*– – megtornyozott keserűség –
föld alatti délibáb –
Van, van, van tovább –*

*talp alatt harangvirág
kondul
utolsót,
fehér felhő
feketül,
játszik
koporsót*

Bár micsoda játék, micsoda jövőkép ez?

Hasonló – szelídebb vagy durvább – motívumok végigkövethetők a költői pálya egészén. Valahol a *Golyószórásban* közelében, *Magamnak* cím alatt olvassuk:

*Átkoztál és pörlekedtél,
mert magad elől menekültél,
s kerested: ki hibás a bűnért,
amelyet – hányszor! – elkövettél.*

*S most itt fájsz, másként nem tehetsz,
mert szeretetlen is szeretsz,
s mert késő, mindent elkövetsz,
és mert nem szabad: nem feledsz.*

És jött végül a *Circumdederunt* (amelynek „példa nélkül álló retorikai koncentráltóságát” a *Magyar Nagylexikon* kiegészítő sorozata, a *Művek Lexikona* első kötete méltóképpen hirdeti, 2008-ban); az utolsó szakasz szerint így:

*Körülvettenek engem a világ dolgai,
és nincs erő közülük kiszabadítani.
Talán nem is akarnám. Tán így rendjénvaló.
Halál elől ne meneküljön, az ki meghaló.*

Fölösleges legendásítani ezt a halált, bármelyik oldalról. Korszakos lírába emelve – minden tapasztalat, minden fájdalom, árulás vagy önárulás, átkozódás, szeretet és nemfeledés: maga az élet. Élet a XX. század közepén, Európának ezen a golyók szaggatta terepén.